

BÁNANDRÁS

BÁNANDRÁS

Írások és képek Bán András 60. születésnapjára

Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc, 2011

R. Nagy József
Blokkold az időt!

„Ha 59, akkor még király vagy, ha már 60, akkor régen rossz! [...] A titok nyitja az, hogy mindig a megfelelő pillanatban kell blokkolni az időt! Az 59 a legmegfelelőbb, nincs túl korán, nem a saját időd ba..od el, de még nincs későn se'. Mikor a 60-ra közelít a mutató, akkor már rohanni kell, és... höhő... milyen érdekes, utána hirtelen lelassul. Mintha ólomlábakon járna, mintha más időbe kerültél volna! Mert az már nem a TE időd, azzal már más gazdálkodik!”

(hajógyári munkás, 62 éves férfi)

Jelen írásban egy speciális időmérő és felügyeleti eszköz, a blokkolóóra hazai megjelenését, s a munkavállalói társadalomra gyakorolt hatásait vizsgálom. A tanulmány alapjául szolgáló terepkutatás során az volt a céлом, hogy időben és térben minél szélesebb körből szólaltassak meg olyan munkavállalókat, akiknek valami személyes tapasztalatuk, viszonyuk volt a blokkolóórákkal. Hipotézisem szerint a bélyegzőórák lokális szinten mérhetően megváltoztatták a munkáról, ezen belül a munkaidőről, a munkafegyelemről vallott munkavállalói és munkaadói nézeteket. Továbbá feltételeztem azt is, hogy ez a fajta felügyelet a sajtóságos magyarországi viszonyok között természetlen talajba hullott, s szükségszerűen bukásra volt ítélve. Akár a második világháborút megelőző időkben, akár az államszocializmus évei alatt. A kutatásnak nem volt célja – bár a szöveg pár gondolat erejéig kitér rá –, hogy napjaink blokkolóórákkal kapcsolatos viszonyait vizsgálja.

A terepmunka során úgynevezett szakértői mintavétellel,¹ témaorientált interjúk alkalmazásával dolgoztam. Egy átfogó munkáséletmód-kutatás² során megismert közegeből válogattam ki a potenciális válaszadókat – tudva azt, hogy tudnak a kutatni kívánt témában véleményt, saját tapasztalatot mondani.³ A kiválasztás alapja csupán a blokkoláshoz való viszony volt, így a megkérdezettek körébe került munkás, télesztga, hivatalnok, alkalmazott, de orvos is. Lakhattak akár a fővárosban, megyeszékhelyen, kisebb településeken, de akár tanyákon is. A legidősebb megkérdezett 92, míg a legfiatalabb 46 éves volt, javarészt azonban a 60–70 esztendőes korosztályból kerültek ki, pár kivételtől eltekintve valamennyien férfiak.

Rifkin az ember géppé válását, a pontosan mért idő mindenhatóságának megjelenését jóval az óraszerkezetek megjelenése előtti időszakra, a Benedek-rendi szerzetesek idővezérelt életrendjének,⁴ a „mesteri fegyelem”⁵ kialakulásának idejére teszi. Abban

a felfogásban, amelyben a munkahelyet a börtönnel, a munkaidőt a letöltendő büntetéssel azonosították, a börtönőri szerepet az óra töltötte be.⁶ Ebben a világban a blokkolóra egyben a megvesztegethetetlenség jelképe⁷ is: amellet hogy mutatja a pillanatnyi időt, egyénre szabottan le is jegyzi azt.

Egyes kutatói vélemények szerint a megjelenített és lejegyzett idő általánossá válása is „...hozzájárult az idő ciklikus és lokális felfogásával való szakításhoz, a lineáris időszemlélet általánossá válásához”.⁸ Más nézetek ennek pont az ellenkezőjét vallják, melyek szerint ezek a megjelenítési formák „...inkább a ciklikus időszemléletű kultúra hétköznapi eszközei, nem is beszélve a mechanikus óráról”.⁹ Maga a blokkolókar meghúzása a közvetlen funkcion túl szimbolikus tartalmakkal is telített. A blokkolás rítusa, végén a szükségszerűen elhangzó kattanással és csengettyűszóval – hasonlóan a világi vagy egyházi időjelző harangszóhoz¹⁰ –, elválasztja a lineáris idő két részét: a profán és szent időfelet.

Az időbeliség rendje változásának¹¹ elgondolása a mértéken [mértékegység] keresztül történik. Látható a technikai újdonságok, a mérték iránt megnövekedett figyelem és a fogalmak változása közötti szoros kapcsolat.¹² Komplex társadalmakban már nem a célként kitűzött és elvégzett munka a szemléletmód alapja, hanem annak időbeli értéke.¹³ Ezt a rendszert a „pontosság diktatúrájának”¹⁴ is nevezik. A munkaidő ilyen jellegű felügyeletének egyik előzménye kétségkívül a bakterórák alkalmazásában lelhető fel,¹⁵ amelyek használata elsősorban nyugat-európai területeken terjedt el.

K. Csilléry Klára ír arról, hogy a faszerszámkészítő munkások időszemléletét az egységnyi idő alatt elkészített termékek mennyisége nagyban befolyásolta annak ellenére, hogy mechanikus órákat szinte nem is használtak.¹⁶ A feladatorientált időszemlélet helyébe lépő óraorientációt nem csupán hivatalnoki és munkás körökben, hanem paraszti csoportok esetében¹⁷ is megfigyelték. Náluk is megjelent a hagyományos paraszti munkához képest alternatív időkezelés,¹⁸ igaz, kissé „...összesűrűsödött, egymásra torlódott idősíkokban...”¹⁹

Az időkezelésben megmutatkozó különbségek elsősorban nem itt – különböző társadalmi osztályú munkavállalók –, hanem férfiak és nők között mutatkoznak meg. A blokkolás a női élettörténetekben elsősorban az a határ, ami elválasztja őket a család-

tól, amely felidőzésében a blokkolás eseményét a szükségesnél jóval erősebb érzelmi töltéssel²⁰ teszik meg. Férfiaknál ez a szétválasztás a szabadidő és a munkaidő, a szenvedés és a boldogság között történik, a család jelentősen a háttérbe szorul. Sőt sok esetben a munkaidő oldalfelén jelenik meg, mivel a család ellátása a kint jelentő munkán keresztül a férfi kötelessége.

Benjamin Franklin hírhedtté-híressé vált mondása – az idő pénz (Time is money) – áthatotta a 19. század végi ipari társadalmakat, melyek egymástól függetlenül jutottak arra a gondolatra, hogy az idő, főleg a munkaidő minden pillanatának pazarlása pénzben mérhető veszteséget okoz. Csillapíthatatlan igény mutatkozott egy olyan be rendezésre, amely ezt az időszakot pontosan és dokumentálhatóan méri. Az Egyesült Államokban és német területeken jelentős nagyvállalatok jöttek létre²¹ a munkaidő mérőeszközeinek gyártására.

„Ezt nem tudta kitalálni sem a Rákosi-, sem a Kádár-korszak, ezt még a régi jó kapitalisták találták ki, mert így lehet mérni a legjobban a dolgozó munkában eltöltött idejét. Ezt kollégák elbeszéléséből tudom, akik már 1920-tól dolgoztak a Diósgyőri Gépgyárban.”

(Digép-művezető, 61 éves férfi)

Magyarországra feltehetően német közvetítéssel a 20. század első harmadára, szórva nyosan jutottak el ezek a szerkezetek,²² de igazi fénykorukat a szocialista időszak derekán élték. Az ezredfordulót követően annak lehetünk szemtanúi, hogy szellemiségében ugyan átalakultan, de formájában mit sem változottan működik ez a rendszer, meghatározva ezzel munkavállalók tömegeinek hétköznapjait.

A második világháborút, de főleg az államosítást követően számos kisebb-nagyobb termelőegység kezdte alkalmazni a blokkolási rendszereket – a Kohó- és Gépipari Minisztérium, az Ipari Minisztérium és a Nehézipari Minisztérium vállalatainál, de számos térszben is. Az órák alkalmazása többet jelentett egy szimpla ellenőrzésnél, hiszen erre építve kellett a bérelszámolás, a jutalmazás és büntetés egész hivatali apparátusát és rendszerét létrehozni. Abban az időben ezen órák adatai képezték a bérelszámolás alapidokumentumait.²³

„Emlékszem, minden heti elszámoláskor Manyika ment a portára, hozta a kartonokat, mi meg átvezettük egy hatalmas papírra, akkora volt, mint az asztal. [...] Manyika sem örült ennek a módinak, mert a portások mindig a fenekét bámulták, meg mi sem, mert egészen más gondolkozást igényelt, mint amit addig megszoktunk. És persze sokat lehetett benne tévedni. Akkor meg rögtön jöttek a reklamálók, hogy miért így van meg miért nem úgy?”

(textilgyári hivatalnok, 83 éves nő)

Számos esetben a „civilizáltság” fokát úgy az ipari üzemekben, mint a paraszti gazdaságokban a blokkolóórához való viszonyban mérték. „A téészen nagyon sok becsületesen dolgozó cigány téeszttag van [...] Már nem furcsa nekik, hogy mindennap pontosan meg kell jelenni a munkahelyen, és akik ismerték a korábbi viszonyukat, tudják igazán értékelni, hogy ezek a cigány asszonyok olyan természetesnek veszik a blokkolóra használatát az üzem bejáratánál, mint azt, hogy szocialista brigádban dolgoznak.”²⁴ Az iparos, hivatalnok múlttal, felmenőkkel rendelkezők számára megszokott dolog volt az idő ilyen módú mérése és felügyelete, már egészen korán, tanonckorban is blokkolni kellett.²⁵ Akik másfajta, kialakult világgéppel rendelkezve kerültek először szembe a blokkolás rendszerével, nehezen vagy soha nem voltak képesek betagozódni.

„Mikor özönleni kezdtek ide ezek a senkiházi szabolcsi tirpákok, akik még a nevüket se’ tudták leírni, de a trágyadomb helyett a gyárba vágytak, csak lesték a blokkórát! Aztán hiába telt az idő, hiába tanultak bele az iparoséletbe, lelkileg nem voltak képesek közelebb kerülni. Még ha nem is késtek, meg ha pontosak is voltak, szinte fájtnekik a blokkolás.”

(gázgyári művezető, 79 éves férfi)

Az órák rendszerbe állításával egy időben széles körű vita indult azok alkalmazásának hasznosságáról. Paradox módon a totális ellenőrzés időszakában a párt számos fórumán a blokkolási rendszer ellen foglaltak állást, véleményük szerint „...célravezetőbb az öntudatra való nevelés”.²⁶ Sőt pillanatnyi népszerűségük növelése érdekében a pártvezetők maguk is bomlasztották a rendszert: „Egyes pártszervezetek azonban segítik a szabálytalanságokat [...] van pártvezetősségi tag, aki több ember helyett blokkolja a bélyegzőkártyákat.”²⁷

A dolgozói öntudat fejlesztéséről szóló párbeszédnek rendre hivatkoztak a bélyegzőórákra, azok meglétét a fejlettség bizonyos szintjeihez társították. A végső cél az óramentesség, azaz az ellenőrzés nélküli társadalom elérése volt. „A társadalmi tulajdon védelme érdekében egyre nagyobb szerep jutott a dolgozók felvilágosításának, a közös tulajdon megbecsülésére való nevelésének. [...] némely üzemben a dolgozók öntudatának fejlődését már olyan magas fokúnak értékelték, hogy a motozás és blokkolási rendszer további fenntartását nem látták szükségesnek.”²⁸ Leszerelték az órákat a Kőbányai Gyógyszergyár és az Angyalföldi Bútorgyár üzemegységeiben is. A jelentős munkaslétszámú Ózdi Kohászati Üzemekben is csupán egy évtizedig, 1948 és 1958 között üzemeltek a blokkolóórák,²⁹ de az 1970-es évek közepére számos bányauzem³⁰ és a Diósgyőri Gépgyár is megszüntette kiterjedt blokkolórendszerét.³¹ Az 1940-es évek derekától kezdve arra is történtek kísérletek, hogy az addig szabaddabb, kötetlenebb munkarendben dolgozó értelmiségieket is blokkoltassák. „Erre a változásra elsősorban azért volt szükség, hogy megszűnjön az orvosok és a klinika egyéb dolgozói között a különbség, hiszen egyre inkább olyan korba jutottunk, amikor – legalábbis látszatra – divatossá vált az egyenlőség. Ekkor került a főportára a »blokkóra« is! Pár percnyi késésért már bíráló megjegyzést kaptunk!”³² Ez az egyenlősítő szemlélet sokszor visszatért, számos esetben nyugati példákra hivatkozva³³ szorgalmazták az értelmiségiek blokkoltatását is. A blokkolási rendszer ezek ellenére sok helyütt tovább mélyítette a munkások és a hivatalnokok közötti ellentéteket. „A Hajtóműgyárban a taggyűlésen elmondták, hogy furcsa helyzet van kialakulva, [...] a fizikai munkásoknak akkor kell blokkolni, amikor már munkásruhába fel vannak öltözve. De az adminisztratív alkalmazottakra ez nem vonatkozik.”³⁴

„ Volt a mondás, hogy »még a blokkolóóra se vak«! Mert az irodistának még a késést is elnézte, a melósna meg a pontosságot is büntette.”

(rádiógyári műszerész, 77 éves férfi)

A blokkolóóra s a blokkolás folyamata az azt kísérő ritualizált tevékenységgel mélyen beépült a munkavállalók világába. Hétköznapi szinten beszéltek róla, emlegették, anekdotákba szőtték, viccek és tréfák témájává vált. A jelenséggel kapcsolatosan új szavakat is létrehoztak, vagy régebbiekhöz kapcsoltak új jelentéseket. A „spicligép”, „besúgóóra”, „ állófaszú munkásőr”, „stemplikurva”, „ félkarú rabló”, „fizetésrabló”, „templomi persely” stb. elnevezések országos vagy helyi szinten közismertek voltak.

A Kádár-korszak vállalati frazeológiájában elterjedten használt „vállalati háromszög” (azaz a vezetés, a szakszervezet és a párt) kifejezést gyakran használták a blokkolóórákra is, vagy kiegészítették azzal.

„Nálunk nem vállalati háromszög volt, hanem négyszög, mert negyediknek ott volt a portásóra is, mer' az döntötte el, ki mennyit kapjon a bérszámoláskor.”

(vasgyári formakészítő, 71 éves férfi)

„Sokan mondták vicceskedve, hogy az igazi vállalati háromszög a portás, a munkásőr, aki mindig ott fontoskodott a kapunál, és a blokkóra...”

(vasgyári adminisztrátor, 69 éves nő)

A pontos korlátok közé szorított munkaidő a dolgozón kívül annak környezetét is nagyban befolyásolta, hatott idejük beosztására,³⁵ időtagolásukra³⁶.

„Minden napra rányomta a bélyegét a blokkolás, szinte kötőszó volt nálunk. Hogy »jaj, még tudjak blokkolni«, meg »időben kiblokkoltam«. Meg mondtuk, amikor szabadidőnk volt, hogy »ne siess, nem kell blokkolni«, meg amikor a férjem pecázott vagy kártyázott a haverokkal, már unalmas, de elhagyhatatlan viccé vált, hogy »blokkoltál, haver?«.

(háztartásbeli, 82 éves nő)

A blokkolás környezetében lévők társadalmi pozícióját jelentősen emelte az a tény, hogy az ellenőrzés egyik eszközével állnak kapcsolatban. A portán szolgálatot teljesítők, akik az öltöző előtti órákra figyeltek, a karbantartók tartoztak ebbe a körbe.

„A férjem, amikor portás lett az üzemnél, mert a bányát már nem bírta, akkor sokan olyanok is elkezdtek köszönni neki, akik addig oda se néztek, ha elment mellette. Mert a portás az üzemnél mindig hatalommal bírt. Hamarabb tudott dolgokat, mint mások, elnézhette, ha valaki munkaidőben kiment, meg ő felügyelte a blokkolóórát is.”

(háztartásbeli, 87 éves nő)

A blokkolóórákhoz való viszony kétségkívül legerősebb, s leginkább folklorizált eleme a vele való össznépi gyűlöletben s a tényleges ellenállásban figyelhető meg. A passzív, de beletörődő ellenérzéstől kezdődően a tudatos blokkolási manipulációkon keresztül az órák luddista szemléletű rombolásáig terjedt ez a skála. A munkahellyel szembeni

„küzdelemben” az élelmesség értékmérőivé a lopás³⁷ mellett a blokkolással való visszaélések, ügyeskedések váltak. „Gyűlések és egyéb címen bent maradt és le nem blokkolt dolgozók túlórához és pótlékhoz jutnak, azok pedig, akik ténylegesen dolgoztak, de 8 óra leteltével leblokkoltatták őket, semmilyen térítésben nem részesülnek.”³⁸

A legtöbb munkaközösségben a manipulált blokkolás közösségalakító tényezőként is megjelent. A leggyakrabban a tényleges munkakezdési vagy munkavégi időponttól eltérő időben való, nem a munkavégző általi blokkolás történt. „Voltak, akik megkértek egy-egy kollegát, hogy szükség esetén helyette időben blokkoljon.”³⁹

„A kollektívába való belépés első lépcsője ez volt: blokkolni a hamarabb távozó kollégák helyett. Amíg kopasz volt az ember, gyakran meg kellett tennie. Olyankor kifelé menet egy fél tucat kartonnal kellett ügyeskedni, persze úgy, hogy valami spicli meg ne lássa.”
(húsupari hentes, 66 éves férfi)

„Ahol vidékiek voltak, ott azok a menetrendhez voltak kötve, nem mehettek előbb, mert meg kellett várniuk a járatot. Na, azok blokkoltak a többiek, a városiak helyett, akik így hamarabb le tudtak lépni. Aztán később persze »megköszöntük« nekik rendesen, vagy a munkában, vagy egy-egy »csillagvizsgáláskor« [szabadtéri alkoholfogyasztás].”
(vegyipari gépész, 69 éves férfi)

Annak ellenére, hogy a hazai vállalatoknál használt órák – javarészt német, svájci modellek, vagy azok magyar gyártású verziói⁴⁰ – megbízhatóan üzemeltek, sok közülük többször volt rossz, mint jó.⁴¹ Ezt okozhatta egyedi rongálás is, például eltömítették a kartonnyílást,⁴² de lehetett összehangolt, tudatosan szervezett akció eredménye is.

„A spicligépeket nálunk az erőműben mindig az öreg Dolfi bácsi javította, emlékszem, mindig könyékig tintás meg olajos volt. Szerette nagyon az öreg a tüstükét, egy kis savanyú házi borért el-elrontotta a bélyegzőórát, aztán hosszasan javította. És akkor aznap mindenkinek teljes munkanapot számfejtettek.”
(turbinaüzemi főgépész, 74 éves férfi)

„Ez úgy volt, hogy a téemkás haverok, akiknek munkába ki volt adva a[z óra] javítása, egy kis ráhatásra akkorra ütemezték be a téemkázást vagy a nagyjavítást, amikor volt

valami. Tudtuk, hogy mikor lesz sörmeccs, vagy megyünk a BNV-re, vagy brigádkirándulást csinálunk, vagy csak el kellett költeni a brigádpénzt. Ezek mind ivással jártak, ami azt hozta, hogy másnapos volt mindenki következőleg. És hát akkor meg elkésett volna blokkoláskor. De ha javításba' volt az óra, akkor kit érdekel? Ment az egész műszak simán."

(hajógyári munkás, 62 éves férfi)

A rendszerváltoztatás időszakára az óra egyértelműen a rendszer egyik jelképe lett, a bürokratikus, avított felfogásé, amelyik könnyen kijátszható, életidegen, egyszerre félelmetes és kisszerűen nevetséges. Mind a rendszert megóvni, mind azt megváltoztatni kívánók részéről már jóval korábban is érkeztek ilyen kritikák. Számos párt- és gazdasági vezető belátta, hogy keresleti piac esetében, ahol „a betöltetlen munkahelyeken fegyelmezetlenebb dolgozókat is kénytelenek alkalmazni”⁴³, nincs értelme a munkaidő blokkolásának, s formális megoldások helyett az elvégzett munka minőségét, s nem a munkaidőt kellene értékelni.⁴⁴ A blokkolás problémakörét a munkahelyen túlrá mutató megoldásokkal próbálták orvosolni úgy, hogy maga a rendszer működőképes maradjon. Hogy időben bélyegezhessenek a dolgozók, próbálták átalakítani a helyi közlekedési vállalatok menetrendjét,⁴⁵ vállalatokon belüli szolgáltatásokat indítani – „üzem-egészségügyi ellátás, helyi »házi« gyógyszertár, házi jogsegélyszolgálat, buszbérlet árusítása vállalatoknál, időszakonként lehetőség helyben személyi igazolvány, illetve jogosítvány megújítására, vállalati szervezésben bevásárlási akciók stb.”⁴⁶

Ezzel párhuzamosan számos rendszerváltoztatás körüli alternatív szervezet a teljes ellenőrzésre törekvés szimbolikus eszközének tekintette a blokkolóórákat, s azok leszerelését kezdeményezte.

„Még Németh Miklós ideje alatt szerveztük azt a tüntetést, ahol mindenféle gyűlölt tárgyat cipeltünk magunkkal. Felutaztunk Pestre, csirkelábakat lógattunk fel rudakra, hogy a szegénységet jelképezzük, meg ilyesmi, és vittünk magunkkal egy bélyegzőórát is. S ott akkor blokkoltunk ilyen sűrű köpenyekben, hogy érzékeltessük az ellenőrzés mindenhatóságát. [...] Még a tévéhíradóban is benne voltunk.”

(szellemi szabadfoglalkozású, később vállalkozó, 57 éves férfi)

Számos visszaemlékező vélte úgy, hogy a blokkolás rendszere utánanyúl, nem eresztí őt. Mikorra már végleg felednék, visszatér.

„Még a Nyugdíj-folyósító Igazgatóság is használta a blokkolókartonok adatait, komoly, csinálták ezt, hajaj... A hiányosan blokkolt napokból összejött egy hónapnyi idő, ezek miatt egy évvel később kaptam nyugdíjat, azóta nem is köszönök..., legszívesebben a betonba taposnám a blokkolás manuszta!”

(Digép-művezető, 61 éves férfi)

Az 1980-as évek végére szinte minden helyen megszűnt a blokkolás, s átadta a helyét egy formailag azonos, szellemiségében azonban már egészen más ellenőrzési és felügyeleti rendszernek, amit az eltérő technológiától függetlenül sok helyütt szintén blokkolásnak neveznek. Mint oly számos múltbéli jelenség, ez is elindított egy nosztalgiával teli mítoszképződési folyamatot, mely a blokkoláshoz való tárgyak múzeumi, dísz- és műtárggyá való válásában, s az anekdotákká szelídült történetek felidézésben érhető tetten.

„Tudtam én, készültem én arra, hogy véget ér a világ, ha hatvan leszek és nyugdíjba kell menni. Mégis a legjobban az rázott meg, hogy az utolsó blokkoláskor elvitték a kartonomat, a kis rekesz üres lett. Majd kiadják másnak, újnak. Hogy 60 lettem, kivettek a rendszerből. Ez az utolsó blokkolás...”

(csoportvezető tisztviselő, 80 éves férfi)

jegyzetek

- 1 Babbie 1995, 313. p.
- 2 Lásd: R. Nagy 2010.
- 3 Külön köszönet illeti a terepmunkában részt vevő segítőimet: Abádi Andrásnét, Bognár Csabát, Kalmár Zitát, Kövér Ferencet, Nagy Mariannát.
- 4 Rifkin 1989, 110. p.
- 5 Bővebben lásd: Foucault 1990.
- 6 Landes 1986, 72. p.
- 7 Rudin 2006, 4. p.
- 8 Kovács I. 1980, 152. p.
- 9 Cserbák 1992, 319. p.
- 10 Wolf-Knuts 2003, 323-328. p.
- 11 Vö.: Koselleck 2003, 345-400. p.
- 12 Verdier 2008, 48. p.
- 13 Granasztói 2000, 104. p.
- 14 Kopf 2002, 31. p.
- 15 Bővebben lásd: Schmid 2007, 19-32. p.
- 16 K. Csilléry 2000, 500. p.
- 17 Báti 2000, 483. p.
- 18 Csóti 2006, 148. p.
- 19 Laurinyeczne Sinkó 2002, 355. p.

- 20 Vö.: Paál 1993, 58. p.
- 21 Schmid 2006, 39?45. p.
- 22 A blokkolóórák hazai technika- és kultúrtörténete – hasonlóan számos kelet- és nyugat-európai országhoz – igen csak hiányos, egy ilyen irányú kutatás még várat magára. Elsősorban az Egyesült Államokban és Németországban készültek ebben a témakörben átfogó tanulmányok.
- 23 Kuti Ferenc nyugállományú számviteli főosztályvezető szóbeli közlése.
- 24 Babócsay Károly elvtárs hozzászólása. MSZMP Somogy Megyei Pártbizottságának ülései (XXXV1.b). 1981. 49. ó. e. 1981. szeptember 16. (177–272. p.), 207. p.
- 25 Becze Árpád szóbeli közlése.
- 26 Ravasz 1997, 383. p.
- 27 Császár elvtárs [sic!] felszólalása – MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései (XXXV1.a.4.). 1958. február 10. 18. ó. e., 7. p.
- 28 MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései (XXXV1.a.4.) 1963, 41. p.
- 29 Kuti Ferenc nyugállományú számviteli főosztályvezető szóbeli közlése.
- 30 J. N. szóbeli közlése.
- 31 Becze Árpád szóbeli közlése.
- 32 Szénásy, 2003, 200. p.
- 33 Komjáthy 1979, 361. p.
- 34 MSZMP Eger Városi Bizottsága Végrehajtó bizottsági ülései (XXXV-29-3) 1964, 4. p.
- 35 Szilágyi 2005, 81. p.
- 36 Paládi-Kovács 2001, 143. p.
- 37 R. Nagy 2010, 123 127. p.
- 38 MSZMP Heves Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései 1961, 27. p.
- 40 A magyar cégek jellemzően Bürk, Damoga, illetve leggyakrabban Omikron típusú [jelzést] mechanikus, ingásteleercsugós óraszerkezeteket használtak.
- 41 Szénásy 20303, 200. p.
- 42 Roppantó György tmk-műszerész szóbeli közlése.
- 43 MSZMP Heves Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései 1986, 51. p.
- 44 Cservenka Ferencné felszólalása. Országgyűlési napló 1975.
- 45 MSZMP Eger Városi Bizottsága Végrehajtó bizottsági ülései (XXXV-29-3) 1978, 22. p.
- 46 MSZMP Eger Városi Bizottsága Végrehajtó bizottsági ülései (XXXV-29-3) 1986, 37. p.

bibliográfia

Babbie, Earl

A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Budapest, 1995, Balassi Kiadó.

Báti Anikó

A lakodalmi étrend, ételek változása 1941–1996 In *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 39.*, Miskolc, 2000, HOM, 481–496. p.

Cserbák András

[kritika] Kovács I. Gábor: Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig, *Ethnographia*, 1992 (103. évf.), 319–320. p.

Cservenka Ferencné felszólalása.

Országgyűlési napló, 1975. II kötet. [1975-II-1594-1595].

Csóti Csaba

A kereseligi németek lakáskultúrája a 20. század közepén egy Somogy megyei levéltári forrás alapján In Márkusné Vörös Hajnalka–Mészáros Veronika (szerk.): *Háztörténetek – A dunántúli németek kulturális jellemzői*, Veszprém, 2006, 143-162. p.

Foucault, Michel

Felügyelet és büntetés, Budapest, 1990, Gondolat.

Granasztói Péter

Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a XIX. században és a XX. század első felében In Fejős Zoltán (szerk.): *A megfoghatatlan idő*, Budapest, 2000, Néprajzi Múzeum, 103–118. p.

K. Csilléry Klára

Tér- és időszemlélet a mátraalmási (szuhahutai) famunkásoknál In Cseri-Kósa-T. Bereczki (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*, Szentendre, 2000, Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Magyar Néprajzi Társaság, 491–504. p.

Komjáthy Miklós

Finnországban, *Levéltári Szemle*, 1979/1–2. szám (29. évf.), 349–369. p.

Kopf, Gudrun

Zeit-Ordnung: Eine Geschichte der Stechuhr, Weimar, 2002, Bauhaus Universität.

Koselleck, Reinhart

Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája, Budapest, 2003, Atlantisz Könyvkiadó, 345–400. p.

Kovács I. Gábor

A magyar kalendárium főbb típusai a 19. században, *Történelmi Szemle*, 1980/1. (23. évf.), 150–164. p.

Landes, Davies S.

Az elszabadult Prométheusz, Budapest, 1986, Gondolat.

Laurinyeczne Sinkó Rozália

Egy biharugrai parasztember epikus hagyományai In *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 23., Békéscsaba, 2002, Békés Megyei Múzeumok, 349–378. p.

MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései

(XXXV.1.a.4.). 1958. február 10. 18. ó. e.; 1963. június 03. 147. ó. e.

MSZMP Eger Városi Bizottsága Végrehajtó bizottsági ülései

(XXXV-29-3). 720. ó. e. (38. doboz) Végrehajtó bizottsági ülés jegyzőkönyve 1986. XI. 12.; 173. ó. e. (6. doboz) Végrehajtó bizottsági ülés jegyzőkönyve 1964. XI. 13.; 528. ó. e. (23. doboz) Végrehajtó bizottsági ülés jegyzőkönyve 1978. X. 11.

MSZMP Heves Megyei Pártbizottságának ülései

(22.2.). 12. doboz 1985. 09. 19. – 1986. 11. 24.; 179. ó. e.: Pártbizottsági ülés jegyzőkönyve 1986. november 24.; (22.3). 50. doboz 1986. 01. 14. – 1986. 06. 17.; 769. ó. e.: Végrehajtó bizottsági ülés jegyzőkönyve 1986. június 17.; (22.3). 8. doboz 1961. 01. 10. – 1961. 12. 12. 115. ó. e.: Végrehajtó bizottsági ülés jegyzőkönyve 1961. július 11.

MSZMP Somogy Megyei Pártbizottságának ülései

(XXXV.1.b). 49. ó. e. 1981. szeptember 16., 177–272. p.

Paál Zsuzsanna

Az élettörténet mint néprajzi forrás In *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 28., Miskolc, 1993, Herman Ottó Múzeum, 55–60. p.

Paládi-Kovács Attila

Hagyományos közösségek időhasználatának eltérő vonásai In Barna Gábor (szerk.): *Társadalom, kultúra, természet*, Szolnok, 2001, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeum, 139–150. p.

Rifkin, Jeremy

Time Wars. The Primary Conflict in Human History, New York, 1989, Touchstone.

R. Nagy József

Boldog téglafalak között. Munkáshelóniak kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon, Miskolc, 2010, Miskolci Galéria.

Rudin, Maria

Revision einer Stempeluhr, Olten, 2006, Uhrmacherschule Grenchen.

Schmid, Werner

Die Württembergische Uhrenfabrik in Schwenningen und ihre Erzeugnisse In *Zeit ist Geld. Kontrolluhren aus dem Schwarzwald*. Ausstellungskatalog zur Sonderausstellung im Uhrenindustriemuseum Villingen-Schwenningen von April 2005 bis April 2006., 39–45. p.

Schmid, Werner

Tragbare Nachtwächter-Kontrolluhren und ihre Hersteller (1) In *Jahresschrift der Deutschen Gesellschaft für Chronometrie*. Band 45, 2006, 79–96. p.; illetve u6: Tragbare Nachtwächter-Kontrolluhren und ihre

- Hersteller (2) In uott Band 46, 2007, 19–32. p.
- Szénásy József
Tíz év a budapesti Gyermekklinikán In Kapronczay Károly (szerk.): *Orvostörténeti Közlemények*, Budapest, 2003, 182–185. p.
- Szilágyi Dániel
A lakáskultúra változása Muraszemenyén a 20. század második felében In T. Bereczki Ibolya – Sári Zsolt (szerk.): *A népi építézet, a lakáskultúra és az életmód változásai a 19–20. században*, Szentendre, 2005, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 71–88 p.
- Tatabánya Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvei
In Ravasz Éva: *Tatabánya közigazgatási repertórium I. kötet*, Tatabánya, 1997, Tatabányai Levéltár, 383. p.
- Verdier, Nicolas
A méltányosság logikájától az elvont mértékegységig, *Korall*, 2008. június (32. évf.), 31–59. p.
- Wolf-Knuts, Ulrika
Das Einläuten des Sonntags In Barna Gábor (szerk.): *Ritualisierung, Zeit, Kommunikation*, Szeged, 2003, Akadémiai Kiadó – Lehrstuhl für Volkskunde, 323–328. p.